

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΜΙΑ ΣΤΑΘΕΡΗ ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ ΕΞΑΡΣΕΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ*

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΥΡΙΝΤΖΗΣ

Α. Το πλαίσιο

ΛΙΓΟΙ ΘΑ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΟΥΝ ότι οι τρεις τελευταίες δεκαετίες σηματοδοτούν την εδραίωση των κοινωνικών επιστημών στον ελληνικό χώρο, που καταγράφεται με την ίδρυση και ανάπτυξη πανεπιστημιακών τμημάτων και ερευνητικών κέντρων, τα οποία καλύπτουν σχεδόν όλους τους κλάδους των επιστημών του ανθρώπου. Πράγματι, από την μεταπολίτευση μέχρι σήμερα η εξέλιξη, τουλάχιστον με ποσοτικά κριτήρια, υπήρξε εντυπωσιακή¹. Οι σχολές κοινωνικών επιστημών στο Πάντειο πανεπιστήμιο, στο πανεπιστήμιο Κρήτης και στο πανεπιστήμιο Αιγαίου, καθώς και τα τμήματα πολιτικής επιστήμης στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), στο Αριστοτέλειο και στο Μακεδονίας, δείχνουν το βαθμό ανάπτυξης των κοινωνικών επιστημών γενικά και της πολιτικής επιστήμης ειδικότερα. Η τελευταία κατέχει κεντρική θέση στο πανεπιστημιακό σύστημα με τέσσερα τμήματα πολιτικής επιστήμης (στο Πάντειο, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο πανεπιστήμιο Κρήτης και στο Αριστοτέλειο) και αρκετά συγγενή τμήματα, όπως αυτά των Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών (στο Πάντειο πανεπιστήμιο, στο Μακεδονίας και στο Θεσσαλίας). Επιπλέον, ερευνητικά ιδρύματα, επιστημονικά περιοδικά και ειδικευμένα εργαστήρια συμπληρώνουν μια εικόνα ανάπτυξης, συνεχούς ενδυνάμωσης και πολυμορφικής δικτύωσης της πολιτικής επιστήμης στην Ελλάδα. Εάν, ωστόσο, στο θεσμικό επίπεδο τα υπάρχοντα στοιχεία συγκροτούν μια πειστικά αναπτυξιακή εικόνα, στο ποιοτικό επίπεδο τα πράγματα είναι μάλλον θολά.

Είναι γνωστό ότι η ποιοτική αξιολόγηση της πορείας ενός επιστημονικού κλάδου είναι εξαιρετικά δύσκολη, αν όχι αδύνατη, υπόθεση. Η δυσκολία αυτή συνδέεται με τη δυσχέρεια καθιέρωσης κοινής αποδοχής κριτηρίων εκτίμησης του επιπέδου και της απόδοσης ενός χώρου. Παρά ταύτα αποτελεί μια πρόκληση η προσπάθεια αναστοχαστικής θεώρησης και κριτικής αποτίμησης της πορείας ενός κλάδου. Ένας έμμεσος τρόπος αντιμετώπισης του ως άνω ακανθώδους ζητήματος είναι η διερεύνηση, καταγραφή και εν συνεχεία απόπειρα ερμηνείας των θεωρητικών-μεθοδολογικών κατευθύνσεων και τάσεων που σηματοδότησαν και ενδεχομένως κυριάρχησαν στο χώρο της ελληνικής πολιτικής επιστήμης. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η συζήτηση των θεματικών αξόνων στους οποίους κινείται η ελληνική πολιτική επιστήμη και του έργου που έχει μέχρι σήμερα παραχθεί, μπορεί να προσφέρει μια βάση αξιολόγησης της πορείας του κλάδου και των επιλογών που τον χαρακτηρίζουν. Τα ερευνητικά ενδιαφέροντα και η θεματολογία που κυριαρχούν στα ενδιαφέροντα του κλάδου, οροθετούν το πεδίο και παρέχουν μια εικόνα των προτεραιοτήτων του και του τρόπου λειτουργίας του².

Β. Οι θεωρητικές τάσεις

ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΜΕΝΟΜΕΝΟ η ελληνική πολιτική επιστήμη να αντανakλά και να εκφράζει τις επιδράσεις από την ευρωπαϊκή και αμερικανική πολιτική επιστήμη. Η ευρωπαϊκή επίδραση προηγείται χρονικά, και συνδέεται κυρίως με την γερμανική παράδοση και ιδιαίτερα με τα δύο αντιμαχόμενα θεωρητικά ρεύματα, τον μαρξισμό και τον νεοκαντιανισμό, που σηματοδοτούν τις θεωρητικές διαμάχες και συζητήσεις από την περίοδο του μεσοπολέμου. Βέβαια η σχετική συζήτηση διεξάγεται κυρίως στο χώρο της φιλοσοφίας και της κοινωνιολογίας, αλλά η απήχησή τους είναι γενικότερη και οροθετεί την πορεία των κοινωνικών επιστημών και της πολιτικής σκέψης³. Το νεοκαντιανό ρεύμα στη θετικιστική εκδοχή του

Ο Χρήστος Λυριντζής διδάσκει πολιτική επιστήμη/συγκριτική πολιτική στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Πρόσφατα εκδόθηκε το βιβλίο του *Σύγκριση και Ερμηνεία. Η πορεία και οι προοπτικές στη σύγχρονη πολιτική ανάλυση* (2001).

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Μ. Σπουρδαλάκη και Γρ. Ανανιάδη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις και τα σχόλια που έκαναν σε διάφορες μορφές του άρθρου. Οι αναφορές σε συγκεκριμένα βιβλία, άρθρα ή έρευνες είναι προφανώς επιλεκτικές και ενδεικτικές και με κανένα τρόπο δεν εξαντλούν τη βιβλιογραφία στο κάθε θέμα.

θα καταστεί σύντομα κυρίαρχο, ειδικά κατά την μεσοπολεμική, και εν συνεχεία κατά την μεταπολεμική περίοδο. Η μεταπολεμική περίοδος μέχρι τη μεταπολίτευση του 1974 χαρακτηρίζεται λοιπόν, αφενός, από την κυριαρχία της γερμανικής και δευτερευόντως της γαλλικής σκέψης και, αφετέρου, από την ισχυρή παρουσία και ρόλο της πολιτικής επιστήμης στον ελληνικό χώρο.

Η μεταπολίτευση σηματοδοτεί την έναρξη μιας διαδικα-

μετά το 1974⁶. Πρακτικό αποτέλεσμα της ισχύος παρουσίας της μαρξιστικής παράδοσης στα πανεπιστημιακά τμήματα ήταν η μαρξική σκέψη και γενικότερα η μαρξιστική παράδοση και οι «σχολές» που την χαρακτηρίζουν είτε να απουσιάζουν, είτε να κατέχουν περιθωριακή θέση στα προγράμματα σπουδών των τμημάτων πολιτικής επιστήμης. Με αυτή την έννοια, η μαρξιστική παράδοση, παρότι εξακολουθεί να χαρακτηρίζει το έργο μεμονωμένων αναλυτών του πολιτικού φαινομένου,

σίας άνθησης και ανάπτυξης της πολιτικής επιστήμης και ταυτόχρονα την επανεμφάνιση και ανανέωση της μαρξιστικής σκέψης. Αν και οι ρίζες της μαρξιστικής παράδοσης ανιχνεύονται στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, ωστόσο είναι η περίοδος '70 - '80 κατά την οποία η μαρξιστική σκέψη θα βρεθεί στην καλύτερη και γονιμότερη φάση της⁴. Υπό την επίδραση του Αλτουσέρ και με κύριο εκπρόσωπο τον Ν. Πουλιαντζά, η επάνοδος του μαρξισμού συμβαδίζει με μια περίοδο έντονων πολιτικών ζυμώσεων και προβληματισμού στην ελληνική κοινωνία. Μια σειρά από Έλληνες στοχαστές εκφράζουν την εν λόγω επίδραση, η οποία καταγράφεται και σε επιτυχημένες επαγγελματικές-ακαδημαϊκές σταδιοδρομίες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Ο Ν. Πουλιαντζάς και ο Κ. Καστοριάδης, διέπρεψαν σε πανεπιστήμια του εξωτερικού, και το έργο τους, μαζί με το έργο άλλων εν ζωή στοχαστών, εκφράζει σε διαφορετικό βαθμό και με διαφορετικούς τρόπους την επίδραση του μαρξισμού⁵.

Ο μαρξισμός λοιπόν υπήρξε ένας θεωρητικός άξονας με διάρκεια, παρελθόν, και συνέχεια και η επίδρασή του ήταν εμφανής στο θεωρητικό και αναλυτικό έργο πολλών ερευνητών. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί, ότι η επίδραση του μαρξισμού δεν αποτυπώνεται στο διδακτικό πρόγραμμα των τμημάτων πολιτικής επιστήμης και βέβαια δεν αποτελεί την κυρίαρχη επιρροή στη διαμόρφωση και λειτουργία των προγραμμάτων πολιτικής επιστήμης στα τμήματα που ιδρύονται

δεν συγκρότησε ένα οργανωμένο ρεύμα που να χαρακτηρίζει την πορεία και τη διδασκαλία της πολιτικής επιστήμης στην Ελλάδα. Τα τμήματα πολιτικής επιστήμης που ιδρύονται ή αναδιοργανώνονται μετά το 1974 αντανakλούν την επιρροή της κυρίαρχης πολιτικής επιστήμης όπως διδασκόταν στα πανεπιστήμια της Ευρώπης και Αμερικής.

Η αναδιοργάνωση του πανεπιστημιακού χώρου με βάση το νόμο 1268/82 και η δημιουργία νέων τμημάτων πολιτικής επιστήμης συνοδεύεται από τη διαμόρφωση προγραμμάτων όπου κυριαρχούν οι έννοιες και τα θεωρητικά σχήματα της Ευρωπαϊκής αλλά και της πολιτικής επιστήμης των ΗΠΑ. Είτε πρόκειται για βεμπεριανής προέλευσης έννοιες και μεθοδολογίες, είτε για τις συστημικές και λειτουργιστικές αναλύσεις και σχήματα της αμερικανικής παράδοσης, είτε για συνδυασμό και εκλεκτικές επιμειξίες διαφόρων σχημάτων, η παρουσία τους είναι εμφανής τόσο στα προγράμματα διδασκαλίας όσο και στο έργο, θεωρητικό και αναλυτικό, ερευνητών και ακαδημαϊκών δασκάλων στο χώρο της πολιτικής επιστήμης. Η μελέτη των βεμπεριανών ιδεών τύπων, και των λειτουργιστικών και δομολειτουργιστικών αναλυτικών προτύπων οροθετεί την ελληνική πολιτική επιστήμη, η οποία ενσωματώνει και τα αναλυτικά πρότυπα της ευρωπαϊκής πολιτικής ανάλυσης⁷.

Αξίζει να εντοπιστούν οι ρίζες και ο τρόπος πρόσληψης και μεταφοράς των θεωρητικών ρευμάτων στην Ελλάδα. Έχει επανειλημμένα σημειωθεί η επιρροή του δημοσίου και συ-

νταγματικού δικαίου στην ευρωπαϊκή και ειδικότερα στην ελληνική πολιτική επιστήμη. Στην ελληνική περίπτωση η επιρροή εκφράζεται με το έργο και τη δράση δύο καθηγητών Δημοσίου Δικαίου, των Γ. Δ. Δασκαλάκη και Φ. Βεγλερή⁸. Ο ρόλος του πρώτου υπήρξε ιδιαίτερα ενδιαφέρον, αν και παραγνωρισμένος, στο βαθμό που υπήρξε συστηματικός μελετητής και δάσκαλος στο Πάντειο των αμερικανικής προέλευσης θεωριών για την ανάπτυξη και τη συγκριτική πολιτική. Η επίδραση της αμερικανικής θεωρίας, όμως, και η συνένωσή της με την ευρωπαϊκή αντανάκλαται στο πρώιμο έργο του Α. Ι. Δ. Μεταξά, ο οποίος, ουσιαστικά ο πρώτος καθηγητής πολιτικής επιστήμης στο ΕΚΠΑ, εισάγει τη διδασκαλία αμερικανικών και ευρωπαϊκών αναλυτικών προτύπων.

Ίσως το πιο σημαντικό στοιχείο που αναδύεται από τις επικρατούσες θεωρητικές τάσεις να είναι η άλλοτε λανθάνουσα και άλλοτε έκδηλη αποδοχή ενός μάλλον ήπιου θετικισμού. Πράγματι, τα περισσότερα από τα προαναφερθέντα θεωρητικά ρεύματα εφαρμόζουν μια θετικιστική μεθοδολογία σε ό,τι αφορά τις προϋποθέσεις και τους τρόπους αναζήτησης και συγκέντρωσης της επιστημονικής γνώσης. Βέβαια, στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για μορφές ήπιου και εκλεπτυσμένου θετικισμού που απέχει πολύ από τις θέσεις του κλασικού λογικού θετικισμού και πλησιάζει περισσότερο προς μια ποπεριανή μεθοδολογία.

Το πρώτο συμπέρασμα, λοιπόν, επιχειρώντας μια πρώτη προσέγγιση του θέματος, είναι ότι η πολιτική επιστήμη, όπως αναπτύσσεται στην Ελλάδα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αντανάκλα και ενσωματώνει τις κυρίαρχες διεθνείς τάσεις στο χώρο της θεωρίας και μεθοδολογίας. Μία διαφορετική πορεία θα ήταν άλλωστε περιεργή και θα αποτελούσε έκπληξη. Εάν λοιπόν η μεταφορά και ενσωμάτωση των κυρίαρχων θεωρητικών σχημάτων ήταν αναμενόμενη, αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι ότι, παρά την εμφανή επίδραση και ενίοτε συνύπαρξη διαφορετικών θεωρητικών παραδόσεων, η ελληνική πολιτική επιστήμη δεν χαρακτηρίζεται από έντονες και σημαντικές διαμάχες ή θεωρητικές συγκρούσεις. Το ζήτημα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον και γίνεται πιο κατανοητό μέσα από την παρουσίαση της θεματολογίας που κυριαρχεί στο χώρο.

Γ. Θεματικοί άξονες και ερευνητικές δραστηριότητες

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ στην Ελλάδα καλύπτει σχεδόν όλους τους τομείς που παραδοσιακά απασχολούν το χώρο διεθνώς. Κόμματα και κομματικά συστήματα, εκλογές, συνδικάτα και οργάνωση συμφερόντων, η σύγκριση διαφορετικών πολιτικών συστημάτων, η πολιτική συμπεριφορά, η πολιτική κουλτούρα, το κράτος και η δημόσια διοίκηση αποτελούν τα πλέον προσφιλή θέματα της σύγχρονης πολιτικής ανάλυσης. Δεν είναι τυχαίο ότι οι περισσότερες διδακτορικές διατριβές έχουν ως θέμα ένα ή περισσότερα από τα μεγάλα κόμματα ή τα συνδικάτα και την οργάνωση συμφερόντων⁹. Στις περισσότερες περιπτώσεις αντικείμενο έρευνας είναι οι πολιτικές δομές της μεταπολίτευσης και σπανιότερα οι πολιτικοί σχηματι-

σμοί παλαιότερων περιόδων. Μια ματιά στις διδακτορικές διατριβές των τελευταίων δεκαετιών –σε ελληνικά και ξένα πανεπιστήμια– αναδεικνύει την κυριαρχία θεμάτων της πολιτικής συγκυρίας και το έντονο ενδιαφέρον για τις δομές και πολιτικές διαδικασίες των πρόσφατων δεκαετιών.

Πρόκειται για ένα σχετικά δικαιολογημένο και εύκολα ερμηνεύσιμο ενδιαφέρον. Μετά μία περίοδο υπολειμμένης και περιθωριοποίησης, η οποία κορυφώνεται κατά την επταετία της χούντας, η μεταπολίτευση προσφέρει το πολιτικό πλαίσιο και τη θεσμική δυνατότητα για έρευνα και συλλογή στοιχείων και, συνακόλουθα, για την παραγωγή μελετών για τα νέα πολιτικά μορφώματα και για τις πολιτικές τάσεις και εξελίξεις στην σύγχρονη Ελλάδα. Τέτοια θέματα είτε δεν αποτελούσαν αντικείμενο έρευνας είτε είχαν μελετηθεί ελάχιστα. Εύλογα λοιπόν οι Έλληνες κοινωνικοί επιστήμονες στράφηκαν προς τα σύγχρονα προβλήματα και θέματα, με αποτέλεσμα στις αρχές του 21ου αιώνα να υπάρχει ένας ποσοτικά και ποιοτικά ικανοποιητικός αριθμός εργασιών για τα κόμματα, τις εκλογές, τη μεταπολίτευση, την οργάνωση των συμφερόντων και τη δημόσια διοίκηση, την κουλτούρα και την πολιτική-εκλογική συμπεριφορά. Πρέπει να σημειωθεί ότι πολλές από τις παραπάνω μελέτες αναδεικνύουν μια ιδιαίτερη ευαισθησία στην ιστορική διάσταση, αποδίδοντας βαρύτητα στην επίδραση των ιστορικών παραγόντων¹⁰.

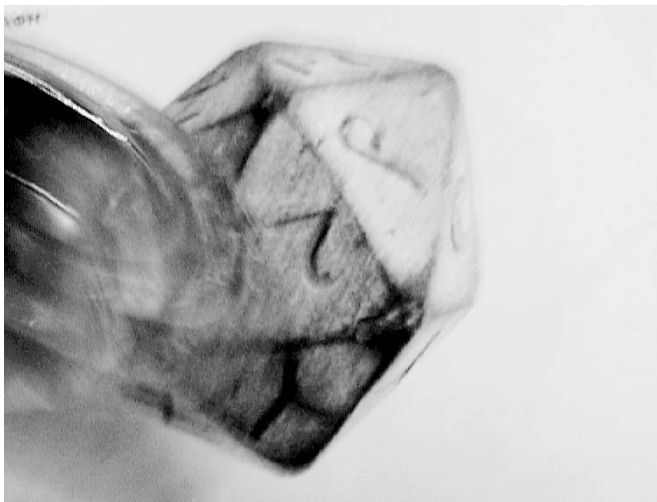
Ωστόσο, με την εξαίρεση μιας μικρής ομάδας πολιτικών επιστημόνων, η ιστορία και τα σημαντικά θέματα του παρελθόντος παραδόθηκαν αμαχητί στην αποκλειστικότητα των ιστορικών¹¹. Η ελληνική πολιτική επιστήμη έστρεψε την προσοχή της στα θέματα της συγκυρίας και συγχρονίας, αντανάκλωντας έτσι την επίδραση της θετικιστικής προσέγγισης σύμφωνα με την οποία η πολιτική επιστήμη, ως «επιστήμη», αναλύει τη συγχρονία, και το παρελθόν ανήκει στην ιστορία. Η δεκαετία του '70 σηματοδοτεί τη χαμένη ευκαιρία για ένα διάλογο πολιτικής επιστήμης, ιστορίας και κοινωνιολογίας¹². Από τις αρχές της δεκαετίας του '80 οι επιστημονικοί δρόμοι είναι πλέον μοναχικοί. Ενδεικτικό είναι ότι, ενώ γίνονται έρευνες και γράφονται πολλές μελέτες για την περίοδο της μεταπολίτευσης, τόσο ο εμφύλιος, όσο και η περίοδος 1949-1967 είναι θέματα ιδιαίτερα παραμελημένα¹³.

Επιπλέον, οι περισσότερες μελέτες αναζητούν εμπειρικά στοιχεία και εφαρμόζουν διάφορες τεχνικές συλλογής και καταγραφής του εμπειρικού υλικού. Τα εμπειρικά στοιχεία, συνήθως εντάσσονται σε κάποιο γενικότερο πρότυπο που προαναφέρθηκε, ή σε ειδικότερο μοντέλο ανάλυσης. Παρά την περιστασιακή και επιλεκτική ευαισθησία στη θεωρία και την ιστορία, λίγες μελέτες χαρακτηρίζονται από θεωρητική πρωτοτυπία ή και από ενδιαφέρουσες θεωρητικές αναζητήσεις. Η ελληνική πολιτική επιστήμη βρίσκεται μάλλον ακόμα στη φάση αφομοίωσης των ξένων θεωρητικών προσφορών και δειλά-δειλά επιχειρεί νεωτερισμούς στο θεωρητικό πεδίο.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι παράλληλα με τη μελέτη συγκεκριμένων πολιτικών φαινομένων σε συγκριτικό ή όχι επίπεδο και με εμπειρική ή περισσότερο αναλυτική μεθοδολογία, η πολιτική επιστήμη στην Ελλάδα συνέχισε να θεραπεύει με αξιώσεις τη μελέτη της κλασικής πολιτικής θεωρίας και της

ιστορίας των πολιτικών ιδεών. Συνεχίζοντας την παράδοση που χάραξαν τόσο οι μαρξιστές θεωρητικοί, όσο και άλλοι –εξέχουσα θέση κατέχει ο Γ. Βλάχος όπως ήδη αναφέρθηκε–, οι έλληνες πολιτικοί επιστήμονες έχουν θεμελιώσει μια παράδοση στο χώρο της πολιτικής θεωρίας. Παράλληλα με την πολιτική θεωρία, η ελληνική πολιτική επιστήμη έχει με επιτυχία αναπτύξει την μελέτη της πολιτικής συμπεριφοράς και ειδικότερα την εκλογική ανάλυση και τη σχετική διερεύνηση της

θύνσεις και ειδικεύσεις στο πεδίο των διεθνών και ευρωπαϊκών σπουδών, με κατάληξη την δημιουργία ανεξάρτητων τμημάτων (στο Πάντειο και στο Οικονομικό) ή μεικτών τμημάτων όπως στο πανεπιστήμιο Μακεδονίας ή Θεσσαλίας. Είναι εύκολα κατανοητό, ότι η ανάπτυξη των διεθνών σχέσεων, των αμυντικών μελετών και των Ευρωπαϊκών σπουδών σχετίζεται άμεσα με την είσοδο της Ελλάδας στην Ε.Ε., με την αυξηθείσα ζήτηση για στελέχη με ειδικές γνώσεις στα παραπάνω θέ-

κοινής γνώμης. Μελέτες πολιτικής κουλτούρας, ανάλυση εκλογικών αποτελεσμάτων και γενικότερα έρευνες του εκλογικού σώματος προσέλκυσαν το ενδιαφέρον πολλών και ικανών μελετητών με αποτέλεσμα την ύπαρξη πλέον σημαντικών μελετών¹⁴. Το πιο σημαντικό είναι ότι δημιουργήθηκε μια παράδοση στο σχετικό χώρο, που εγγυάται τόσο τη γνώση της σχετικής μεθοδολογίας όσο και την κατάλληλη ερμηνεία των δεδομένων¹⁵. Ο υπό συζήτηση χώρος καλύπτεται τόσο από πανεπιστημιακούς φορείς, όσο και από ανεξάρτητα ερευνητικά ιδρύματα, όπως το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ, το οποίο έχει ιδιαίτερη δραστηριότητα στους τομείς αυτούς και αποτελεί ουσιαστικά ένα σημαντικό ερευνητικό φορέα στο χώρο της πολιτικής επιστήμης, ειδικευμένο σε θέματα πολιτικής κουλτούρας και συμπεριφοράς. Βέβαια, παράλληλα με τους δημόσιους φορείς, μια σειρά από ιδιωτικές εταιρείες δημοσκοπήσεων ασχολούνται με λιγότερη ή περισσότερη αποτελεσματικότητα και συστηματικότητα με έρευνες κοινής γνώμης και εκλογικής συμπεριφοράς.

Πέρα όμως από τους προαναφερθέντες χώρους και ενδιαφέροντα της πολιτικής επιστήμης στην Ελλάδα πρέπει να επισημανθούν δύο ακόμη σημαντικές τάσεις στη θεματολογία του κλάδου. Το πρώτο στοιχείο αφορά την ταχύτατη ανάπτυξη υποειδικεύσεων και κυρίως την εντυπωσιακή τάση αυτονόμησης του κλάδου των διεθνών και ευρωπαϊκών σπουδών. Σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα συγκροτήθηκαν κατευ-

ματα και με τις κατά περιόδους θερμές σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία και τις γενικότερες εντάσεις στα Βαλκάνια. Ως απάντηση λοιπόν στην αυξανόμενη ζήτηση αναπτύχθηκαν πανεπιστημιακά τμήματα και πολλά ερευνητικά κέντρα¹⁶. Το γεγονός θα μπορούσε να θεωρηθεί θετικό για την πολιτική επιστήμη εάν δεν σηματοδοτούσε τον κατακερματισμό και την απομόνωση των επιμέρους τομέων του χώρου. Πράγματι, η καταγραφόμενη τάση είναι προς την κατεύθυνση της απομόνωσης και αυτονομίας των κλάδων κατά τρόπο που η διδασκαλία και έρευνα στον ένα χώρο να μην ενημερώνεται ούτε να επωφελείται από αντίστοιχες διαδικασίες στον άλλο. Επιπλέον, η αναγόρευση μίας ειδικής περιοχής έρευνας –όπως η Ευρώπη ή η Νοτιοανατολική Ευρώπη– σε αυτόνομο επιστημονικό πεδίο και σε γνωστικό αντικείμενο πανεπιστημιακών τμημάτων δεν υπαγορεύεται από επιστημονικά κριτήρια ή επιστημονικές ανάγκες, αλλά μάλλον από τις επιταγές της αγοράς και από τις «συντεχνιακές» επιδιώξεις και στόχους των πανεπιστημίων και των πανεπιστημιακών. Το πρακτικό αποτέλεσμα είναι η εξειδίκευση σε θέματα της πολιτικής συγκυρίας, η απώλεια της θεωρητικής ενότητας και ο κατερματισμός του πολιτικού σε τμήματα, ως εάν οι ειδικότερες πλευρές έκφρασης και άσκησης της πολιτικής –για παράδειγμα η αμυντική πολιτική, οι εξωτερικές σχέσεις ή η διοίκηση– μπορούν να απομονωθούν, να μελετηθούν και να ερευνηθούν χωριστά από τις υπόλοιπες πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις.

Αντίστοιχη πορεία με αυτή των ευρωπαϊκών και διεθνών σπουδών τείνει να ακολουθήσει και η Δημόσια Διοίκηση υπό την επίδραση της ταχείας ανάπτυξης των σπουδών διεύθυνσης και διοίκησης επιχειρήσεων. Η ένταξη της Δημόσιας Διοίκησης στην πολιτική επιστήμη απορρέει από τη σχέση της με το κράτος και τη θεμελιώδη σημασία του για την άσκηση πολιτικής. Η κρατική οργάνωση, ο ρόλος του κράτους και των υπηρεσιών του, η εξάπλωση ή ο περιορισμός τους αποτελούν κλασικά θέματα της πολιτικής επιστήμης, καθώς επίσης και ζητήματα πολιτικής αντιπαράθεσης. Η τάση για αυτονομία του κλάδου της δημόσιας διοίκησης αντανάκλα την άποψη ότι το κράτος και η λειτουργία του είναι ζητήματα οργάνωσης, γνώσης των απαραίτητων οργανωτικών και διοικητικών θεωριών και σχημάτων και εισαγωγής των κατάλληλων μεθόδων διοίκησης, και λιγότερο ζητήματα πολιτικών επιλογών. Πρόκειται για μια ορθολογική τάση αυτονομίας της διοικητικής διαδικασίας και βέβαια αποπολιτικοποίησης διαδικασιών και μηχανισμών που έχουν βαθύτατα πολιτικό χαρακτήρα. Οι παραπάνω παρατηρήσεις δεν θα πρέπει να εκληφθούν ως άρνηση της εξειδίκευσης. Είναι ωστόσο άλλο θέμα η εξειδίκευση στην έρευνα και άλλο η δημιουργία ειδικών πανεπιστημιακών τμημάτων¹⁷.

Εάν περάσουμε από τους κλάδους του χώρου που προσέλκυαν το ενδιαφέρον και την εξειδίκευση σε ειδικότερα θέματα πολιτικής επιστήμης, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ορισμένα θέματα σχεδόν μονοπώλησαν το ενδιαφέρον. Αξίζει να σημειωθεί η περίπτωση της «πατρωνείας» ή/και των πελατειακών σχέσεων ως φαινομένου που μελετήθηκε ιδιαίτερα τόσο ως πολιτική πρακτική, όσο και ως αναλυτική κατηγορία¹⁸. Το πελατειακό φαινόμενο αποτελεί ένα από τα λίγα θέματα που έχουν προκαλέσει ένα σχετικά έντονο διάλογο στην Ελλάδα, όχι μόνο στο χώρο της πολιτικής επιστήμης αλλά ευρύτερα στις κοινωνικές επιστήμες. Καθώς το θέμα απασχολεί το ελληνικό πολιτικό σύστημα από τη σύσταση του ελληνικού κράτους είναι φυσικό να απασχολήσει ιστορικούς, κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους. Ίσως και να αποτελεί το μόνο θέμα για το οποίο αναπτύχθηκε κάποιος διάλογος στο χώρο των κοινωνικών επιστημών και φυσικά προέκυψε μια ογκώδης και ποιοτικά σημαντική βιβλιογραφία¹⁹. Ανάλογο ενδιαφέρον προκάλεσε κατά τη δεκαετία του '70 το φαινόμενο του «λαϊκισμού»²⁰, και, όπως φαίνεται, στη δεκαετία του 2000 αντίστοιχο θέμα μπορεί να είναι ο «εκσυγχρονισμός». Είναι προφανές, λοιπόν, ότι η θεματολογία της πολιτικής επιστήμης παρακολουθεί την πολιτική συγκυρία και παράγει έργα και αναλύσεις σε διάλογο με την εξέλιξη του πολιτικού συστήματος. Πέρα όμως από τα θέματα που σε ένα βαθμό επέβαλε η πολιτική συγκυρία, κατά τις τελευταίες δυο δεκαετίες έλληνες πολιτικοί επιστήμονες ασχολήθηκαν με ειδικού ενδιαφέροντος θέματα, όπως για παράδειγμα, οι κοινότητες και το τοπικό κράτος, η δημοκρατία και η εκπαίδευση²¹.

Κατά την τελευταία δεκαετία, ωστόσο, καταγράφεται μια ενδιαφέρουσα διεύρυνση των ενδιαφερόντων και ερευνητικών προσανατολισμών της ελληνικής πολιτικής επιστήμης. Πρόκειται για μια αναριοθέτηση του εύρους της θεματολογίας με την προσθήκη είτε παλιών θεματικών που είχαν όμως

αγνοηθεί (π.χ. επικοινωνία, πολιτισμός) είτε για θεματικές που ανέδειξαν τα νέα κοινωνικά κινήματα (π.χ. οικολογία, φεμινισμός). Ο χώρος της επικοινωνίας, παρότι αντικείμενο πολλών κλάδων, διεκδικείται επιτυχώς από την ελληνική πολιτική επιστήμη η οποία εστιάζει το ενδιαφέρον της σε θέματα πολιτικής, επικοινωνίας, πολιτικού Λόγου αλλά και της μαζικής επικοινωνίας²². Η δημιουργία των σχετικά νέων τμημάτων Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, και η σημαντική παρουσία σε αυτά πολιτικών επιστημόνων αντανάκλα την υπό συζήτηση εξέλιξη.

Εκτός από τον χώρο της επικοινωνίας, ο ευρύτερος χώρος της πολιτισμικής παραγωγής αρχίζει να ενδιαφέρει την πολιτική επιστήμη με αποτέλεσμα την έρευνα –κυρίως από υποψήφιους διδάκτορες– της πολιτικής ζωής και σκέψης μέσα από τη λογοτεχνία, το θέατρο και τον κινηματογράφο²³. Παρατηρείται, δηλαδή, μια ενδιαφέρουσα εξέλιξη, η οποία αντανάκλα τη γενικότερη και σε διεθνή επίπεδο ιδιαίτερα έντονη προσπάθεια να μελετηθεί το πολιτικό φαινόμενο μέσα από διαφορετικές οπτικές και ταυτόχρονα να αναδειχθούν και να ερμηνευθούν οι πολιτικές διαστάσεις μη άμεσα πολιτικών διαδικασιών. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται προσπάθειες για την μελέτη και έρευνα των πολιτισμικών προϋποθέσεων της πολιτικής δράσης²⁴.

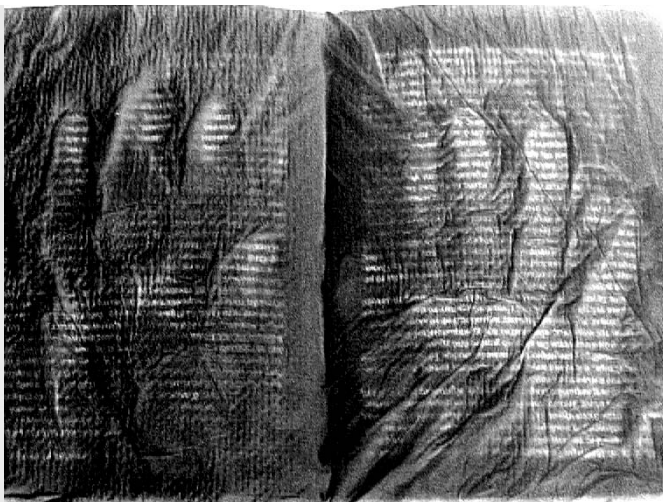
Η επιρροή των νέων κοινωνικών κινήματων, και ιδιαίτερα του φεμινιστικού, είναι πλέον ορατή στο χώρο της πολιτικής επιστήμης όπου άρθρα, βιβλία και ειδικά αφιερώματα με θέματα θεωρητικά ή εμπειρικά για το φεμινιστικό κίνημα, την οικολογία ή γενικότερα τα νέα κοινωνικά και υπερεθνικά κινήματα κάνουν αισθητή την παρουσία τους²⁵. Παρότι το φεμινιστικό κίνημα και γενικότερα οι θεωρητικές συζητήσεις για το φύλο και τις «έμφυλες σχέσεις», αποτελούν αντικείμενο και άλλων κλάδων (ιστορία, κοινωνική-φεμινιστική θεωρία, ανθρωπολογία), η σύγχρονη ελληνική επιστήμη σταδιακά, αν και διστακτικά, ενσωματώνει την προσφορά των υπό συζήτηση χώρων.

Δ. Διδασκαλία, Έρευνα, Προοπτικές

ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ και έρευνας, προσδιορίζονται κατά κύριο λόγο από τη συγκυρία και τις απαιτήσεις που δημιουργεί ο κρατικός μηχανισμός και οι οργανωμένες ομάδες γύρω από αυτόν (κόμματα, συνδικάτα κλπ.). Το φαινόμενο κάθε άλλο παρά ελληνική αποκλειστικότητα είναι. Επιπλέον, πέραν του ότι αποτελεί κατανοητή εξέλιξη, μπορεί να θεωρηθεί ως αποδεκτή και επιθυμητή στο βαθμό που ικανοποιεί ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας και προσφέρει δυνατότητες επαγγελματικής απασχόλησης. Επανερχεται ωστόσο το ζήτημα της μονομερούς εξειδίκευσης που σχετίζεται με τον κατακερματισμό του χώρου και την απώλεια της ενότητας των κοινωνικών επιστημών. Ένα δεύτερο και ίσως πιο σημαντικό πρόβλημα αφορά την ικανότητα της πολιτικής επιστήμης να λειτουργεί αναστοχαστικά, προβαίνοντας σε μία κριτική ανασκόπηση και αποτίμηση της θεωρητικής, μεθοδολογικής και εμπειρικής παραγωγής της. Θα μπορούσε να προσθέσει κα-

νείς τη δυνατότητα παρέμβασης του επιστημονικού λόγου στις πολιτικές πρακτικές και στις επιλογές που θέτει η συγκυρία, αλλά πρόκειται για το εξαιρετικά επίμαχο θέμα των σχέσεων μεταξύ επιστήμης της πολιτικής και της πρακτικής πολιτικής συγκυρίας. Είναι ενδιαφέρον σ' αυτό το σημείο να γίνει μία αναφορά στον διεθνή και ειδικότερα στον Ευρωπαϊκό χώρο. Σε αντιστοιχία με την ελληνική εμπειρία η ευρωπαϊκή πολιτική επιστήμη διαπιστώνει έλλειψη διείσδυσης και επίδρα-

σέων, η κριτική, και ο δημιουργικός δημόσιος διάλογος. Παρά την ύπαρξη αρκετών περιοδικών και εντύπων δεν καταγράφεται κάποια διαμάχη απόψεων και προσεγγίσεων ούτε ένας διάλογος μεταξύ σχολών. Πράγματι, η παραπάνω «ακινησία» αντανakλά την απουσία διαμορφωμένων σχολών ή χώρων καθώς και την έλλειψη αποκρυσταλλωμένων διαφορών ως προς την προσέγγιση και την ερμηνεία του πολιτικού φαινομένου. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως δεν υπάρχουν διαφο-

σης των πορισμάτων της έρευνας στον ευρύτερο κοινωνικό-πολιτικό χώρο. Έτσι αναδεικνύεται ως αίτημα η προβολή των επιτευγμάτων του χώρου στην ευρύτερη κοινωνία²⁶. Ταυτόχρονα, ενώ γίνεται δεκτό ότι στο θεσμικό επίπεδο η πολιτική επιστήμη είναι περίπου ισόμορφα ανεπτυγμένη σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, στο ερευνητικό επίπεδο καταγράφεται μία εσωστρέφεια και η ανάπτυξη των ερευνητικών ενδιαφερόντων περιορίζεται σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο οργάνωσης. Επιπλέον, ενώ η θεματολογία που απασχολεί τον χώρο είναι περίπου ίδια από χώρα σε χώρα, απουσιάζουν τα δι-εθνικά-συγκριτικά προγράμματα, η κινητικότητα των επιστημόνων και η ανταλλαγή εμπειριών. Κατά συνέπεια, η έρευνα αναπτύσσεται με βάση τα τοπικά-εθνικά ενδιαφέροντα παρά τη θεσμοθέτηση διεθνών συνεδρίων και επιστημονικών διαύλων (π.χ. ECPR). Διαπιστώνεται, συνεπώς, σε διεθνές επίπεδο, αφενός μια τάση της πολιτικής επιστήμης να παρακολουθεί τη συγκυρία και να προσαρμόζεται στις επιταγές της κάθε κοινωνίας, και αφετέρου ένας προβληματισμός για την εικόνα του χώρου και τη δυνατότητα ουσιαστικής παρέμβασής του.

Στην Ελλάδα, η εσωστρέφεια του χώρου και η δυνατότά του να αναστοχάζεται και να αναπροσαρμόζει τα ενδιαφέροντά του και τις προτεραιότητές του επικαθορίζεται από ορισμένες επιπλέον «ιδιομορφίες». Πρόκειται για τη γενικότερη «ακινησία» και σχετική αδιαφορία που χαρακτηρίζει το χώρο των κοινωνικών επιστημών. Λείπει η αντιπαράθεση ιδεών και

ρετικές απόψεις μεταξύ συγκεκριμένων ερευνητών-αναλυτών. Φυσικά και υπάρχουν, αλλά δεν μεταφράζονται σε δημόσιο διάλογο ή στη δημιουργία σχολών. Ίσως το μικρό μέγεθος του χώρου της πολιτικής επιστήμης να προσφέρει μια εξήγηση. Ίσως πάλι το φαινόμενο να συνδέεται με τη σχετική ανωριμότητα του χώρου που δεν έχει φτάσει ακόμα σε ένα τέτοιο επίπεδο αυτονομίας που να επιτρέπει την παραγωγή αυτόνομης και αυτοδύναμης ελληνικής πολιτικής επιστήμης. Είναι λοιπόν αναμενόμενο, η ελληνική πολιτική επιστήμη να μην αναδεικνύει τον προβληματισμό και την ενέργεια που θα καθιστούσε την παρουσία της αισθητή και τη συμβολή της στην κατανόηση και ερμηνεία της ελληνικής κοινωνίας ευρύτερα αποδεκτή.

Το ζήτημα της διάσπασης και του κατακερματισμού στο χώρο των κοινωνικών επιστημών και της πολιτικής επιστήμης ειδικότερα είναι σημαντικό διότι πιθανώς αποτελεί μια από τις αιτίες για την έλλειψη δημιουργικού διαλόγου και κριτικών παρεμβάσεων. Όταν ο χώρος, με δεδομένο το πεπερασμένο των δυνάμεων σε έμπυχο υλικό, αναλώνεται στην κατασκευή και επιβίωση των διάσπαρτων ανά την επικράτεια πανεπιστημιακών τμημάτων και επιστημονικών-ερευνητικών κέντρων, είναι επόμενο ο διάλογος και η ανάδειξη νέων ιδεών να έρχονται σε δεύτερη μοίρα. Η επιστημονική κοινότητα δεν μπορεί απερίσπαστη να ασχοληθεί με το ερευνητικό έργο της και μοιραία εμπλέκεται σε συνεχειακές και άλλες αντιδικίες. Εί-

να συνεπώς αναμενόμενο να μην αναδεικνύεται ένας ουσιαστικός και με αξιώσεις επιστημονικός λόγος, ο οποίος να βρίσκεται σε διάδραση με το κοινωνικό περιβάλλον και να επηρεάζει την περιρρέουσα ατμόσφαιρα. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον θέμα το οποίο συνδέεται και με την προαναφερθείσα έλλειψη διαλόγου και επιστημονικής αντιπαράθεσης και το οποίο η επιστημονική κοινότητα επιλέγει επιμελώς να παραβλέπει και να μη συζητά.

Η μαζικότητα που παρατηρείται στον χώρο της πολιτικής επιστήμης, ανεξάρτητα από τις θετικές επιπτώσεις στο εκπαιδευτικό και πολιτισμικό επίπεδο της ελληνικής κοινωνίας, δημιουργεί την αίσθηση ότι πρόκειται για ένα πεδίο γενικής μόρφωσης χρήσιμο και κατάλληλο για να γίνει κανείς από δημόσιος ή ιδιωτικός υπάλληλος, μέχρι πρωθυπουργός. Η έννοια της πολιτικής επιστήμης, συνεπώς, αποκτά ένα χαρακτηριστήρα πολυχρηστικό ως εάν να πρόκειται για μια γενική μόρφωση κατάλληλη για όλες τις δουλειές. Πρέπει βέβαια να τονιστεί ότι η πρόσληψη, υποδοχή, αποδοχή και νομιμοποίηση της πολιτικής επιστήμης στην ελληνική κοινωνία δεν θα πρέπει να συγχέεται με την ερευνητική φυσιογνωμία, με το παραχθέν έργο και τα ενδιαφέροντα του χώρου. Παρά το γεγονός ότι το παραχθέν έργο σίγουρα ασκεί κάποια επίδραση στην εικόνα του χώρου, τα αίτια της θολής και με πολλά ερωτηματικά εικόνας της πολιτικής επιστήμης θα πρέπει να αναζητηθούν αλλού.

Η εικόνα της πολιτικής επιστήμης προς τα έξω, δηλαδή η πρόσληψή της από το ευρύ κοινό συνδέεται και με την μακροχρόνια πολιτική του Υπουργείου Παιδείας που επιβάλλει στα τμήματα πολιτικής επιστήμης τεράστιους αριθμούς εισαγομένων φοιτητών. Η δημιουργία πολλών νέων τμημάτων δεν συνοδεύτηκε από ανακατανομή των φοιτητών αλλά από διατήρηση ή αύξηση των εισαγομένων πρωτοετών. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο πρώτο έτος στο τμήμα Π.Ε.Δ.Δ. του ΕΚΠΑ εισάγονται περίπου 450 φοιτητές. Η εκπαίδευσή τους είναι προφανώς προβληματική και η έλλειψη ειδικευμένου και υψηλής ποιότητας προσωπικού γίνεται εμφανής, ιδιαίτερα όταν αυξάνονται τα τμήματα πολιτικής επιστήμης, με αποτέλεσμα η πρακτική δυνατότητα στελέχωσής τους με υψηλής ποιότητας μέλη ΔΕΠ να είναι προβληματική.

Επί δεκαετίες τα τμήματα πολιτικής επιστήμης υποδέχονται και παράγουν μια πληθώρα πτυχιούχων, οι οποίοι στα μάτια της κοινής γνώμης εμφανίζονταν ως πιθανοί υποψήφιοι για τη στελέχωση του δημόσιου τομέα. Από την εποχή που μόνο η Πάντειος χορηγούσε πτυχία πολιτικής επιστήμης, μέχρι σήμερα που ο αριθμός των τμημάτων πολιτικής επιστήμης, όπως ήδη σημειώθηκε, έχει σημαντικά αυξηθεί, ο αριθμός των εισερχομένων είναι τεράστιος και φυσικά η παραγωγή τυπικά πτυχιούχων πολιτικής επιστήμης είναι πολύ πιο μεγάλη από τις ανάγκες της χώρας. Βέβαια η μόρφωση στο συγκεκριμένο χώρο είναι επιθυμητή και θετική και συμβάλλει στην ενίσχυση της παιδείας στη χώρα, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει ότι όλοι όσοι αποκτούν το πτυχίο θα απασχοληθούν σε σχετικές εργασίες. Αυτό ισχύει και για τα τμήματα που χορηγούν εξειδικευμένο πτυχίο, όπως για παράδειγμα διεθνών σχέσεων ή Ευρωπαϊκών σπουδών. Πρόκειται για σημαντικό

ζήτημα που αφορά τη συνολική διάρθρωση και διδασκαλία των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα, θέμα που εκφεύγει βέβαια των στόχων του παρόντος άρθρου²⁷. Η κρατική πολιτική, βέβαια, δεν απαλλάσσει τους πολιτικούς επιστήμονες από την ευθύνη τους σε ό,τι αφορά την προβολή και παρουσίαση της πολιτικής επιστήμης στο ευρύ κοινό.

Συμπερασματικά, μπορεί να καταλήξει κανείς ότι ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη της πολιτικής επιστήμης στην Ελλάδα έγινε είτε με κριτήριο την εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπιμοτήτων και κρατικών ή αγοραίων αναγκών (δημόσια διοίκηση, Ευρωπαϊκά θέματα, αμυντική πολιτική), είτε με κριτήριο τις επιδιώξεις και τα συμφέροντα της πανεπιστημιακής κοινότητας, είτε με συνδυασμό των παραπάνω. Έτσι γίνεται κατανοητή η δημιουργία πολλών τμημάτων και πολλών ειδικεύσεων, χωρίς επικοινωνία, ανατροφοδότηση ή συνεργασία μεταξύ τους, και σίγουρα με μια υπερπαραγωγή πτυχιούχων την οποία η αγορά δεν μπορεί να απορροφήσει. Η υπό συζήτηση κατάσταση συνδέεται με τη γενικότερη εικόνα της πολιτικής επιστήμης στην Ελλάδα. Ο κλάδος δεν έχει κατοχυρωθεί στο δημόσιο χώρο ως αναγνωρισμένο και σαφές επιστημονικό πεδίο με συγκεκριμένη δράση και ευρύτερη αποδοχή. Παρά τη δραστηριοποίηση της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες, η παρουσία και ο ρόλος της πολιτικής επιστήμης για το ευρύτερο κοινό ήταν και παραμένει ασαφής και αδιαφανής. Οι λόγοι για την ασαφή εικόνα της πολιτικής επιστήμης στην ελληνική δημόσια σφαίρα θα πρέπει, όπως ήδη αναφέρθηκε, να αναζητηθούν στις κρατικές επιλογές και στη σχετική εξάρτηση του χώρου από τους κρατικούς μηχανισμούς. Σε κάθε περίπτωση το ζήτημα παραμένει ανοιχτό και χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση.

Η σχετικά πρόσφατη θεσμοποίηση και διαδικασία λειτουργίας μεταπτυχιακών σπουδών, κατά κύριο λόγο στο τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών του Παντείου και στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ (όπου λειτουργούν από το 1996 τέσσερα μεταπτυχιακά προγράμματα), ήρθε ακριβώς να καλύψει ένα κενό και να δημιουργήσει μία νέα δυναμική στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, διαφορετική από ό,τι ισχύει στο μαζικό επίπεδο των προπτυχιακών σπουδών. Πώς θα λειτουργήσει η νέα κατάσταση στην αγορά εργασίας και τι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις θα έχει, είναι νωρίς για να αξιολογηθεί.

Η πολιτική επιστήμη στην Ελλάδα, παρά τα οποιαδήποτε παράπονα, αντιρρήσεις ή μεμψιμοιρίες, έχει συγκροτήσει μια σημαντική υποδομή, έχει παρουσιάσει ένα ενδιαφέρον επιστημονικό έργο και διαθέτει επαρκές επιστημονικό δυναμικό ώστε να μπορεί να προσβλέπει σε περαιτέρω ανάπτυξη και κυρίως σε μια πιο ουσιαστική παρουσία και ενδεχομένως προσφορά στην ελληνική κοινωνία. Όλοι όσοι εργάζονται στον υπό συζήτηση χώρο θα πρέπει να ασχοληθούν σοβαρά τόσο με την εικόνα του χώρου όσο και με τις δυνατότητες διαλόγου, συνεργασίας και γονίμων αναζητήσεων στον ευρύτερο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Ο κατακερματισμός και η στεγανοποίηση των ειδικοτήτων και η έλλειψη επικοινωνίας τόσο μεταξύ των τμημάτων, όσο και μεταξύ των επιστημόνων δεν φαίνεται να προσφέρει την καλύτερη οπτική για το

μέλλον ενός εξ ορισμού επίμαχου και ευαίσθητου πεδίου, όπως η πολιτική επιστήμη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών και τα προβλήματα και οι προοπτικές των επί μέρους κλάδων συζητήθηκαν σε διήμερο επιστημονικό συνέδριο που οργάνωσε το τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Βλ. *Προοπτικές και μέλλον των Κοινωνικών Επιστημών στην Ελλάδα*, Έκδοση τμήματος Κοινωνιολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο 1999.
2. Η παρουσίαση που ακολουθεί δεν καταπίνεται με την ιστορική πορεία και το θεσμικό πλαίσιο της πολιτικής επιστήμης στην Ελλάδα. Κάτι τέτοιο έχει ήδη γίνει με επιτυχία. Εξαιρετικά κατατοπιστικό και με μια ιστορική παρουσίαση-ερμηνεία της πολιτικής επιστήμης στην Ελλάδα είναι το άρθρο των Ν. Διαμαντούρου - Μ. Σπουρδαλάκη, «Political Science in Greece», στο *European Journal of Political Research*, τχ. 20, 1991, σ. 375-387. Το άρθρο έχει μεταφραστεί και δημοσιεύεται στα ελληνικά σε ειδική έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης. Εξίσου διαφωτιστικό είναι το μεταγενέστερο άρθρο του Μ. Σπουρδαλάκη, «Από τον αγώνα για αναγνώριση στη διεθνή παρουσία: Η Πολιτική Επιστήμη», στο *Κανών*, Αφιέρωμα: Το Παρόν των επιστημών στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1997, σ. 203-211.
3. Βλ. Α. Α. Κύρτσης, *Κοινωνιολογική σκέψη και Εκσυγχρονιστικές ιδεολογίες στο μεσοπόλεμο*, Νήσος, Αθήνα 2000.
4. Κατά τον μεσοπόλεμο, παρά την παρουσία ριζοσπαστών διανοουμένων όπως ο Ελευθερόπουλος, ο Σκληρός, ο Κορδάτος και ο Γληνός, οι μαρξιστικές ιδέες βρίσκονται σε υποχώρηση. Βλ. Α. Κύρτσης, ό.π., σ. 149-166.
5. Στον κατάλογο των διαπρεψάντων στο εξωτερικό συμπεριλαμβάνεται και ο Γ. Βλάχος, ο οποίος βέβαια δεν εντάσσεται στη μαρξιστική παράδοση. Κατέλαβε την πρώτη έδρα Πολιτικής Επιστήμης το 1964 στο Πάντειο, απελύθη από τη χούντα και επέστρεψε στην Ελλάδα για να γίνει ο πρώτος μετά τη χούντα καθηγητής πολιτικής επιστήμης στο Πάντειο πανεπιστήμιο. Η διατριβή του για την πολιτική θεωρία του Καντ παραμένει κλασική. Το έργο του συνεχίζουν επάξια οι σύγχρονοι πανεπιστημιακοί.
6. Μια εξήγηση γι' αυτό το γεγονός μπορεί να αναζητηθεί στο ότι οι περισσότεροι μαρξιστές ή με μαρξική επίδραση αναλυτές δεν εντάσσονται στον εν στενή εννοία χώρο της πολιτικής επιστήμης.
7. Η επίδραση του S. Rokkan, και η ιστορική μελέτη του πολιτικού φαινομένου είναι εμφανής στο έργο πολλών μελετητών, όπως επίσης σημαντικός είναι ο ρόλος Ευρωπαίων αναλυτών όπως, οι J. Meynaud, M. Duverger, ο H. Daadler ή ο Ph. Schmitter.
8. Ο Φ. Βεγλερής έγινε και ο πρώτος πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης μετά τη μεταπολίτευση, σηματοδοτώντας μια φάση αναδιοργάνωσης, ανανέωσης και σημαντικής δράσης της ΕΕΠΕ που συνεχίστηκε κυρίως κατά τη δεκαετία του '80 και '90.
9. Το ΠΑΣΟΚ είχε τη μερίδα του λέοντος στις ερευνητικές προτεραιότητες των Ελλήνων πολιτικών επιστημόνων. Η Ν.Δ. ακολούθησε με κάποια χρονική υστέρηση, ωστόσο ποσοτικά το ΠΑΣΟΚ έχει αποτελέσει αντικείμενο σαφώς περισσότερων διδακτορικών διατριβών, άρθρων και ερευνητικών προγραμμάτων. Για την μέχρι το 1994 μελέτη των ελληνικών πολιτικών κομμάτων βλ. Μ. Σπουρδαλάκη, «Political Parties in the Greek Literature», *European Journal of Political Research*, τχ. 25, 1994, σ. 499-518. Στις πρόσφατες μελέτες για τη Ν.Δ. αξίζει να αναφερθούν οι διδακτορικές διατριβές Τ. Pappas, *Making Party Democracy in Greece*, Λονδίνο, Macmillan, 1999, και Ε. Αλεξάκης, *Η Ελληνική Δεξιά, Δομή και ιδεολογία της ΝΔ 1974-1993*, Αθήνα, Σάκκουλας, 2001.
10. Η ευαισθησία της ελληνικής πολιτικής επιστήμης στην ιστορική διάσταση αντανακλάται και στην πρόσφατη αναδιάρθρωση και μετεξέλιξη του τμήματος πολιτικής επιστήμης του Παντείου πανεπιστημίου σε τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας.
11. Η πολιτική ανάλυση συγκεκριμένων ιστορικών περιόδων ή θεμάτων του παρελθόντος απέδωσε σχετικά λίγες αλλά ποιοτικά ενδιαφέρουσες μελέτες, οι οποίες είχαν σημαντική επίδραση στον ευρύτερο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Βλ. J. Petropoulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο 1833-1843*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1986. (Το έργο πρωτοεκδόθηκε το 1968). Επίσης, P. Nikiforos Diamandouros, «Political Modernization, Social Conflict and Cultural Cleavage in the Formation of the Modern Greek State, 1821-1828», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Columbia University, 1972. Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1989 (το βιβλίο βασίζεται στη διδακτορική διατριβή που υπεβλήθη στο Harvard το 1978). Για τις κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις που επηρέασαν τη φύση και την εξέλιξη των φιλελεύθερων πολιτικών θεσμών στη μεσοπολεμική Ελλάδα βλ., George Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley, University of California Press, 1983. Δεν είναι τυχαίο ότι οι παραπάνω μελέτες γράφονται κατά την περίοδο 1960-1980. Από το 1980 καταγράφεται μια στροφή στη συγκυρία με τη συγγραφή μελετών για τα κόμματα, το πολιτικό σύστημα και την οργάνωση και αντιπροσώπευση συμφερόντων. Στις ελάχιστες πρόσφατες μελέτες με ιστορική διάσταση καταγράφεται και η εργασία Χ. Λυριντζής, *Το Τέλος των Τζακιών, Κοινωνία και Πολιτική στην Αχαΐα του 19ου αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991. Τη στροφή προς τη μελέτη της συγκυρίας αντανακλούν και αναδεικνύουν τα ενδιαφέροντα της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης τα συνέδρια της οποίας οργανώνονται με θέματα της συγκυρίας. Ενδεικτικοί είναι οι τόμοι που εκδίδονται με βάση το υλικό των συνεδρίων. Γ. Κοντογιώργης (επιμ.), *Κοινωνικές και Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας 1977. Νικηφόρος Διαμαντούρος - Π. Μ. Κιτρομηλίδης - Γ. Θ. Μαυρογορδάτος (επιμ.), *Οι εκλογές του 1981*, Αθήνα, Εστία 1984. Χρήστος Λυριντζής - Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στην δεκαετία του '80*, Αθήνα, Θεμέλιο 1990. Χ. Λυριντζής - Η. Νικολακόπουλος - Δ. Σωτηρόπουλος (επιμ.), *Κοινωνία και πολιτική. Η Γ' Ελληνική Δημοκρατία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996 και Γ. Αθανασάτου - Α. Ρήγος - Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1974*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999.
12. Αξίζει να αναφερθεί ενδεικτικά το πρώτο έργο των Κ. Τσουκαλά, Ν. Μουζέλη, Γ. Δερτιλή, Κ. Βεργόπουλου, Θ. Βερέμη παρότι όλοι τυπικά δεν είναι πολιτικοί επιστήμονες, χρησιμοποιήθηκε από πολιτικούς επιστήμονες και προκάλεσε γόνιμο διάλογο. Βλ. Κ. Βεργόπουλος, *Το Αγροτικό Ζήτημα. Η ενσωμάτωση της γεωργίας στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1975. Γ. Δερτιλής, *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, Εξάντας, Αθήνα 1977. Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο Κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1977. Ν. Μουζέλης, *Ελληνική Κοινωνία. Όψεις Υπανάπτυξης*, Εξάντας, Αθήνα 1978 και Θ. Βερεμής, *Οι Επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική, 1919-1936*, Εξάντας, Αθήνα 1977.
13. Από τις ελάχιστες μελέτες για την προδικτατορική περίοδο αξίζει να αναφερθούν: Δ. Χαράλαμπος, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία. Η Δομή της Εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1985. Χ. Βερναρδάκης - Γ. Μαυρής, *Κόμματα και Κοινωνικές Συμ-*

- μαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα - Οι Προϋποθέσεις της Μεταπολίτευσης, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1991 και την πρόσφατη και ιδιαίτερα εμπειριστατωμένη μελέτη του Η. Νικολακόπουλου, *Η Καχεκτική Δημοκρατία. Κόμματα και Εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001. Στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικής επιστήμης θα πρέπει να ενταχθεί η κλασική πλέον και με ιδιαίτερη επιρροή εργασία του J. Meynaud, *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*, Μπάουρον, Αθήνα 1966.
14. Το θέμα της κουλτούρας έχει προκαλέσει σημαντικό ενδιαφέρον, τόσο σε θεωρητικό επίπεδο, όσο και στο εμπειρικό ερευνητικό πεδίο. Ενδεικτικά αναφέρουμε Ν. Δεμερτζής, *Κουλτούρα, Νεωτερικότητα, Πολιτική Κουλτούρα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1989, και Ν. Δεμερτζής (επιμ.), *Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα Σήμερα*, Αθήνα 1994. Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, *Πολιτικές Στάσεις και Αντιλήψεις στην αρχή της Εφηβείας, Πολιτική Κοινωνικοποίηση στο Πλαίσιο της Ελληνικής Πολιτικής Κουλτούρας*, Gutenberg, Αθήνα 1987. Ν. Διαμαντούρος, *Πολιτισμικός Δυϊσμός και Πολιτική Αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000. Π. Καφετζής, «Πολίτες, Πολιτική και Πολιτική Κουλτούρα στην Ελλάδα 1985-1990», Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Π.Ε.Δ.Δ., 1996. Στο θέμα των εκλογών και των εκλογικών συστημάτων αξίζει να σημειωθεί η προαναφερθείσα εργασία του Η. Νικολακόπουλου, καθώς και του Μ. Μενδρινού, *Η Εκλογική Πολιτική στο Ελληνικό Πολιτικό Σύστημα: Εσωτερικές και Ευρωπαϊκές Παράμετροι 1974-2000*, Παπαζήσης, Αθήνα 2000.
 15. Βλ. τον ενδιαφέροντα τόμο Χ. Βερναρδάκης, *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα: Έρευνες Δημοσκοπήσεις 2000-2001*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 2000, καθώς και τον ομότιτλο τόμο για την περίοδο 1999-2000.
 16. Βλ. Ν. Διαμαντούρος - Μ. Σπουρδαλάκης, ό.π., σ. 21. Πρέπει να σημειωθεί ότι η κάλυψη θεμάτων ευρωπαϊκής πολιτικής και «ενοποίησης» υπήρξε εντυπωσιακή και η ελληνική βιβλιογραφία για τα ευρωπαϊκά θέματα κυρίως αλλά και για τις διεθνείς σχέσεις διαρκώς αναπτύσσεται. Η επιτυχής λειτουργία του τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών στο Πάντειο και της αντίστοιχης κατεύθυνσης στο τμήμα Π.Ε.Δ.Δ. του Πανεπιστημίου Αθηνών υπογραμμίζουν την επιτυχημένη πορεία της εν λόγω ειδικεύσης. Τον Ευρωπαϊκό χώρο διεκδικούν και τα οικονομικά τμήματα καθώς και «μικτά» δηλαδή πολυθεματικά τμήματα όπως το Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οικονομικών και Πολιτικών Σπουδών στο πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
 17. Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικές από τις πιο ενδιαφέρουσες μελέτες στο χώρο της διοίκησης: Α. Μακρυδημήτρης, *Διοίκηση και Κοινωνία: Η Δημόσια Διοίκηση στην Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999. Κ. Σπανού, *Διοίκηση, Πολίτες και Δημοκρατία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2000. Δ. Σωτηρόπουλος, *Γραφειοκρατία και Πολιτική Εξουσία*, Σάκκουλας, Αθήνα 1996, και Ν. Χλέπας, *Η Τοπική Διοίκηση στην Ελλάδα: Ο διαλεκτικός ανταγωνισμός της αποκέντρωσης με την Αυτοδιοίκηση*, Σάκκουλας, Αθήνα 1999. Επίσης Δ. Σωτηρόπουλος, *Η κορυφή του Πελατειακού Κράτους*, Ποταμός, Αθήνα 2001. Παράλληλα, αναπτύσσονται και οι μελέτες για το κοινωνικό κράτος. Βλ. το συλλογικό τόμο *Οι Λειτουργίες του Κράτους σε περίοδο Κρίσης*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1990, και Π. Γετίμης - Δ. Γράβαρης, (επιμ.) *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική, Η Σύγχρονη Προβληματική*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993. Για τη θεωρητική συζήτηση για το κράτος αξίζει να αναφερθεί το βιβλίο Γ. Πάσχος, *Κράτος Δικαίου και Πολιτική*, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1991.
 18. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι δύο μείζονες σημασίας και με σημαντική επίδραση μελέτες κατά τη δεκαετία του '60 εστιάζουν την ανάλυση στις πελατειακές σχέσεις. Βλ. Κ. Legg, *Politics in Modern Greece*, Stanford 1969, και J. Meynaud, *Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*, Αθήνα 1966. Η πρώτη μελέτη ανήγαγε τις πελατειακές σχέσεις σε μοναδική και επαρκή αναλυτική κατηγορία για τη μελέτη της ελληνικής πολιτικής. Η εν λόγω θέση, προφανώς υπεραπλουστευτική και παραπλανητική προκάλεσε μια σειρά απαντήσεων και αναλύσεων οι πιο σημαντικές από τις οποίες περιέχονται στον τόμο Γ. Κοντογιώργης (επιμ.), *Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, ό.π.
 19. Για τη μελέτη του φαινομένου στην ελληνική ιστορία και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Χ. Λυριντζής, «Πολιτική και Πελατειακό Σύστημα στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», *Επετηρίς του Κέντρου Ερευνών της Ελληνικής Κοινωνίας*, τομ. 1, 1987. Για τη γενικότερη συζήτηση της πολιτικής στην ελληνική ιστοριογραφία βλ. Χ. Χατζηιώσηφ, «Δημοκρατία και Πελατειακές σχέσεις», *Μνήμων*, τομ. 16, Αθήνα 1994.
 20. Βλ. Χ. Λυριντζής - Μ. Σπουρδαλάκης, «Και πάλι περί Λαϊκισμού: Μία περιήγηση στη Βιβλιογραφία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 1, Αθήνα 1993.
 21. Βλ. Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική Δυναμική και τοπική Αυτοδιοίκηση, Οι Ελληνικές Κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1982. Η. Γεωργαντάς, *Τοπικό Κράτος και Τοπικότητα*, Αθήνα, Ίδρ. Σ. Καράγιωργα, 2002. Στ. Πεσμαζόγλου, *Εκπαίδευση και Ανάπτυξη στην Ελλάδα, Το Ασύμπτωτο μιας Σχέσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1987. Δ. Χαραλάμπης, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα, Ίδρ. Σ. Καράγιωργα, 1998. Στα «ειδικά» αντικείμενα έρευνας θα πρέπει να αναφερθεί η εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μελέτη του Στ. Πεσμαζόγλου για την Τουρκία, μια από τις σπάνιες αναλύσεις που δεν γίνεται από τη σκοπιά των διεθνών σχέσεων αλλά της κοινωνικής, πολιτικής και κυρίως πολιτισμικής ανάλυσης, βλ. Στ. Πεσμαζόγλου, *Ευρώπη-Τουρκία, Αντανάκλασεις και Διαθλάσεις, και Ιδεολογία και Ρητορεία*, (Α' και Β' τόμος) Αθήνα, Θεμέλιο, 1993.
 22. Βλ. Μ. Κομνηνού - Χ. Λυριντζής (επιμ.), *Κοινωνία, Εξουσία και ΜΜΕ*, Παπαζήσης, Αθήνα 1988. Α.-Ι. Δ. Μεταξάς, *Προεισαγωγικά για τον Πολιτικό Λόγο*, Σάκκουλας, Αθήνα 1995. Κ. Δοξιάδης, *Ιδεολογία και Τηλεόραση*, Πλέθρον, Αθήνα 1995, και τον αξιόλογο πρόσφατο τόμο Ν. Δεμερτζής, *Πολιτική Επικοινωνία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2002.
 23. Βλ. Γ. Αθανασάτου, *Ελληνικός Κινηματογράφος 1950-1967: Λαϊκή Μνήμη και Ιδεολογία*, FINATEC, Αθήνα 2001 και Μ. Κομνηνού, *Από την Αγορά στο Θέαμα*, Παπαζήσης, Αθήνα 2001.
 24. Βλ. Δ. Κιούκας, *Η τραγική Περίμετρος της Προόδου: Πολιτισμικές Προϋποθέσεις της Δημοκρατίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998. Επίσης Ν. Μαραντζίδης, *Γιασσιν Μιλλέτ, Ζήτω το Έθνος*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2001.
 25. Βλ. Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, *Γυναίκες και Πολιτική: Η πολιτική φυσιογνωμία των Ελληνίδων*, Gutenberg, Αθήνα 1992 και το θεωρητικό έργο Σ. Αλεξανδρόπουλος, *Θεωρίες για τη Συλλογική Δράση και τα Κοινωνικά Κινήματα*, τομ. Α', Κριτική, Αθήνα 2000. Το ειδικό αφιέρωμα του τεύχους 8, (1996) της *Ελληνικής Επιθεώρησης Πολιτικής Επιστήμης* αντανακλά και παρουσιάζει την επιρροή της σχετικής θεματολογίας στην ελληνική πολιτική επιστήμη.
 26. Βλ. J. Blondel, «Serving the Political Science Community of Europe» στο *European Political Science*, τχ. 1 Φεβρουάριος 2001, σ. 2-9.
 27. Η περίπτωση του Παντείου και άλλων πανεπιστημίων, με την εντυπωσιακή αύξηση των τμημάτων και ειδικεύσεων που προσφέρουν, υποδηλώνουν τις δυνατότητες αλλά και τα προβλήματα του χώρου.